

Вияв багатоплановості фразеологічної одиниці в діалектному тексті

Фразеологізми діалектного мовлення стали об'єктом ґрунтовних наукових досліджень кін. ХХ – поч. ХІХ ст. Із-поміж публікацій, що фіксують сучасний стан фразеологічної системи, особливо цінними є українські діалектні словники фразеологізмів: 1) північного наріччя (Г.Л. Аркушин [1], З.С. Мацюк [7], Г.М. Добролюбова [4]); 2) південно-східного (В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко [9], В.А. Чабаненко [10]); 3) південно-західного (Г.Л. Аркушин [1], Н.Д. Вархол та А.О. Івченко [2], Н.Г. Кірілкова [5], Г.Ф. Ступінська, Я.В. Битківська [9]). Аналіз цих лексикографічних праць підтверджує багатий фонд стійких сполучень слів в українській мові, широку амплітуду варіювань фразем в ареальній проекції та багатоплановість фразеологічної одиниці. Усе ж зауважимо, що словник фіксує певне значення фраземи у конкретній говірці й не передає більшості її семантичних, структурних і стилістичних можливостей (ситуативних, контекстуальних тощо), що можуть виявлятися у реальному говірковому тексті. Багатогранність і специфічність фраземи так само виявляється у непередбачуваності її семантики, функції, виражальних можливостей у зв'язному тексті.

За даними масиву діалектних текстів поки що відсутні праці з фразеології, що визначає актуальність пропонованого дослідження. Вивчення фразеологічних одиниць проводилося переважно на матеріалі текстів української літературної мови, що дало можливість науковцям описати приклади переосмислення, трансформації так званих традиційних (нормативних) фразем.

Джерельною базою для аналізу особливостей уживання фразеологічних одиниць послуговували тексти, записані автором від носіїв подільських, наддністрянських, волинських говірок південно-західного наріччя української мови впродовж 2000–2012 рр.

Матеріали діалектних текстів, спеціально записаних, значних за обсягом, уможливають не тільки системне дослід-

дження говірки на всіх мовних рівнях, а й спостереження за сталими словесними виразами, що можуть виконувати різні функції, але найперше – атракційну (привертати увагу слухача чи співрозмовника).

Сьогодні є великі можливості у технічному забезпеченні (цифровому форматі) процесу бесіди з носієм говірки, а тому маємо надійну емпіричну базу даних для вивчення. Як зауважує П.Ю. Гриценко, для сучасних діалектологічних досліджень важливим є “напрямок не вибіркового (ілюстративного) чи репертуарно заданого добору й опису одиниць і явищ, а суцільного опрацювання значних масивів текстів (із посиленням уваги до ідіолекту, мовної особистості діалектоносія, до різноманітних комунікативних ситуацій, взаємодії вербальних засобів спілкування)” [3, 238]. Системний опис потребує не тільки зібраного за спеціальною програмою матеріалу, але й “здійснення суцільного аналізу діалектних текстів як цілості щодо фіксації в них усіх особливостей говірки – і типових, що мають регулярний вияв, і спорадичних, для яких характерна своєрідна ареальна поведінка” [6, 9].

Аналіз уживання фразем у зв'язних текстах окремої говірки може виявити як нефіксовані раніше граматичні форми, так і відсутність сподіваних форм, частоту виявлення певних структурно-семантичних моделей.

У вивченні особливостей говірок через базу текстів, що демонструють реальну мовну картину окремої території, цінними будуть активне й пасивне спостереження. Найбільш результативним є тривале перебування в певному говірковому середовищі, коли реципієнт звикає до спілкування, не зосереджується на доборі, на його думку, “правильних”, “граматичних” слів, а заглиблений у спогади подій, переживань, емоцій тощо.

За програмою-підручником нам вдалося записати вирази *в'їти з в'їку* (Михайлівка), *стоїати одної ноґої ў моґилі* (Шидлівці), *ўже несе цвигтаром* від кого (Китайгород), *старий, як світ* (у всіх н.п.) із значенням ‘старий’, і всі вони стосувалися людини. У зв'язному тексті виявляємо фразему *на курачих лапках* зі значенням ‘дуже стара хата’: *поримон'т'іруваў т'рошки нам цу ха'тиночку ну і ўсе'одно во'на ста'ра йе ста'ра / 'йел'і йак на 'курачих лапках стоїала* (Пліщин).

Важко було б передбачити у питальнику компаративний фразеологізм зі значенням 'не минути жодної хати, приміщення', лише у невимушеній розмові інформатор так передає захоплення гарною та унікальною колисочкою для дитини: *в'ін зробиў ко'лиску де'ре'у'лану / та'ку 'гарну с та'кими 'леб'ід'ами 'вити'є сали / та та'кої н'і ў'кого ў се'л'і не' було 'т'іко ў' мене // а по'тому да'вала ше д'ругим / да'вала / то 'тайа ко'лиска хо'дила по се'л'і так / йак мо'лода про'сити // о / то ўс'і 'д'ити'є ў н'ї 'виросли / та'кої ко'лиски н'і ў'кого не' було (Вишнівчик).*

Носії говірок здебільшого намагаються чіткіше й повніше передати співрозмовнику зміст свого повідомлення, найтонші емоції та стани, дошукуючи слова, вдалі фразеологічні одиниці. Тому в текстах зв'язного мовлення знаходимо нефіксовані раніше одиниці, наприклад: *своєм боком (робити) 'по-своєму' (на д'ругий чи на т'рет'ій ден' ме'не зноў поси'лайт / і йа не' йшоў ўже ту'да / так йак ме'н'і 'тато ка'заў / а йа сво'їем 'боком зробиў // поза се'ло ро'вом н'ішоў (Мар'янівка); дати (давати) на гочи кому 'показувати' (шоб не' наўрочити ди'тину ў те ўремн'а старалис' по'мен'ше да'вати 'л'уд'ам на 'гочи / бо 'гочи бу'ли ўс'ак'і (Плесна); гет за кишки братися 'дуже сміятися' (то ба'би см'і'яли'єс'а / гет за ки'ш'ки брали'єс'а // ми ўс'о ўрем'я бу'ли йедна з д'ругоў (Синяківці); аж любо вуху 'гарно звучить, мелодійно' (п'омн'у 'виїде'н'і 'вече'р ўс'а мо'лод'ож на 'вулиц'у / то та'коїї заве'н'деш / то аж 'л'убо 'вуху (Почапинці); пам'ять стара в кого 'не пам'ятати': 'памн'ат' мо'їа та'ка стара / ну бе'з'д'ітна ка'зали'є на 'нейі / ну таї шо ше ну / та'ка шо не' 'мала д'ітеї (Вишнівчик); долю пришити – 'шити в неділю, у свята, що спричинить нещасливу долю дитині' (а ў не'д'іл'у бо'рон' 'боже 'було ва'г'ітн'її б'рати 'голку ў 'руки а'бо вер'етено / ка'зали / шо йак'шо 'крутиш вер'етеном / то ди'тин'і с'ї св'іт 'буде вес' час кру'тити // а йак бе'н'іш ії'лу ў 'руки / то 'дол'у при'шиїеш (Жизномир).*

У своїх розповідях респонденти можуть уживати фраземи зі значеннями, що не засвідчені в літературній мові, наприклад: *зав'язати долю* – зв'язувати / зв'язати своє життя (себе, свою долю). 1. з ким. Вступати в близькі стосунки, одружуватися з ким-небудь. 2. з чим. Присвячувати себе, свою діяльність чому-небудь [ФСУМ I, 329]; у говірковому тексті *зав'язати долю* кому – 'своїми діями негативно вплинути на чиєсь життя'

(ка/зали / шо та /ж'інка йа/ка ўже ваг'ітна / то й'її не^u т'реба н'ї пр'асту / н'ї ш'ити / а/би бо/рон' /боже ди/тин'ї не^u заўйе/зати /дол'у // час' так ко/лис' гово/рили (Жизномир)).

Фразема у моді декодифікується словником української мови так: хто-, що-небудь має загальне визнання, популярність; у великій моді [ФСУМ I, 501]. У західноподільських говірках маємо інновацію не тільки у розширенні компонентного складу, а й непередбачувану семантику – не в моді кому 'байдуже' – *ти/пер за/р'їзаў сви/н'у чи ко/рову / ку/пиў /пенс'їю // ти/пер здо/ров'ї /л'уди /пенс'їю полу/чайут // наї полу/чайут / во/но ме^u/н'ї не^u ў /мод'ї (Лошківці).*

Фразема *меду не давай* має значення 'нічого не треба кому-небудь, аби тільки мати можливість здійснити щось дуже бажане' [ФСУМ I, 202]. У західноподільських говірках уживають вираз *не було меду* 'було важко', де спостерігаємо зміну компонентного складу на рівні дієслова: *таї /тоже ше не^u /було /меду // ше /шейіс'ат дру/гий / т'ретій р'їк /меду не^u /було /тоже^u ше /було /т'ашко (Лошківці).*

Отже, аналіз матеріалу доводить, що в текстах діалектного мовлення присутня активізація всіх потенційних можливостей фразеологічної одиниці, що доводить її багатоплановість, а також продукування нових семантичних відтінків з метою привернення уваги слухача. У певних ситуаціях мовці вживають фраземи задля конкретизації, деталізації, надання точнішої характеристики чогось (когось), передавання свої вже пережиті емоції словесними засобами. Особливо цінним є те, що на тлі фразеології розкривається рівень мовної компетенції діалектоносія, додаткова інформація про реальне мовлення у просторі.

1. Аркушин Г.Л. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін, Луцьк. 2003.
2. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава. 1990.
3. Гриценко П.Ю. Локалізми у структурі діалектної мови // *Jazykovedné štúdie*. XXVIII: Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie. Bratislava. 2010.
4. Доброльозжа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир. 2010.
5. Кірілкова Н.В. Словник волинської фразеології. Острог, Рівне. 2013.
6. Мартинова Г.І. Говірки Південної Київщини як об'єкт лінгвістичного вивчення // Говірки Південної Київщини. Збірник діалектних текстів / Упоряд. Г.І. Мартинова, З.М. Денисенко, Т.В. Щербина. Черкаси. 2008.

7. *Мацюк З.С.* Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк. 2013.
8. *Ступінська Г.Ф., Битківська Я.В.* Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль. 2013.
9. *Ужченко В.Д., Ужченко Д.В.* Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу: 6-е вид. Луганськ. 2013.
10. *Чабаненко В.А.* Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя. 2001.

ФСУМ   Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. Кн. I–II. К. 1993.

Список населених пунктів

С. Вишнівчик Чемеровецького р-ну; с. Мар'янівка Чемеровецького р-ну; с. Почапинці Чемеровецького р-ну; с. Шидлівці Чемеровецького р-ну; с. Китайгород Кам'янець-Подільського р-ну; с. Плішин Шепетівського р-ну; с. Плесна Шепетівського р-ну; с. Лошківці Дунаєвського р-ну; с. Синяківці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; с. Михайлівка Борщівського р-ну; с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.

IDENTIFICATION OF PHRAZEOLOGICAL UNITS DIVERSITY IN DIALECTAL TEXTS

The specific features of phraseological units functioning in coherent texts of modern dialectal language are described in the thesis. Materials from the south-western dialect show the activation of all potential possibilities of phraseological unit, which prove its diversity and the also production of new semantic nuances and structural models under the influence of the context.